

УДК 2-7(091)(477.51) П. Добровольський

Д.М. Федусь

ЦЕРКОВНА ІСТОРІЯ У ДОРОБКУ П.М. ДОБРОВОЛЬСЬКОГО

Стаття присвячена внеску у вивчення церковної історії видатного краєзнавця Петра Добровольського. Систематизовано студії науковця, які стосуються релігійної справи Чернігівщини.

Ключові слова: П. Добровольський, храм, релігія, краєзнавство, собор.

Кінець XIX – початок XX ст. був періодом зростання інтересу чернігівських науковців до історії рідного краю. Особливу зацікавленість до цього питання проявив Петро Михайлович Добровольський – відомий краєзнавець, музеєзнавець та архівознавець Чернігівщини. Науковий доробок автора досі ґрунтовно не вивчений і не систематизований.

Окремі сфери наукової діяльності П.М. Добровольського вивчали О. Коваленко [18], Л. Ясновська [22], О. Черненко [21], О. Ясь [24], В. Пристайко [19], але праці краєзнавця, присвячені церковній історії, не здобули належного висвітлення. Відтак, метою даної роботи є систематизація студій П. Добровольського, які стосуються релігійної історії Чернігівщини.

Петро Добровольський народився 16 січня 1871 р. в селі Яриловичі Городнянського повіту в сім'ї бідного священика. Науковець працював в духовній консисторії, де розпочав свої перші дослідження церковної старовини [14, с. 192]. Саме в цій установі він отримав можливість ознайомитись з православними архівами.

Працюючи в Чернігівській духовній консисторії, П. Добровольський виявився найкращим працівником, якому довіряли найбільш складні завдання. Завдяки своїй наполегливості він став особистим секретарем преосвященних вікаріїв єпархії, єпископів Евфимія, Михайла та Філіппа [24, с. 420].

Добровольський зацікавився храмами, які не збереглися до кінця XIX ст. Ґрунтовною була серія його статей «Де знаходились старовинні, неіснуючі нині храми міста Чернігова» [2]. Вона була опублікована в «Чернігівських єпархіальних відомостях» і складалась з 8 частин. Використавши велику кількість джерел, йому вдалось з'ясувати розташування церков та їх значення у духовному житті міста.

Серед згаданих споруд є Стрітенська церква. Згадку про неї Добровольський вперше знайшов у праці О.Ф. Шафонського: «...описывая предместье за старым земляным валом прямо по Гончей улице, также указывает на ней еще третью церковь деревянную Стретенья Господнего». Церква була збудована в 1751 р. за ініціативи чернігівського бургомистра Федора Міляревського [3, с. 247].

При детальному вивченні цього питання Петро Михайлович вирішив звернутись до Євангелія 1636 р. Він зробив висновок, що в місті була церква під такою ж назвою, і існувала вона до 1751 р. Для підтвердження своєї думки Добровольський наводить наступну цитату: «До храму Стретенья Господа Бога и Спаса нашего церкви Черниговское 1649 г. месяца декабря 14 дня». Враховуючи

давній звичай будівництва церкви на місті попередньої, можна припустити, що храм розташовувався на перехресті вулиць Гончої та Стрітенської [3, с. 250].

Далі було відтворено історію Воздвиженського храму. За життя краєзнавця в Чернігові існувала церква під такою назвою, але в церковному давньосховищі він знайшов матеріал, який вказував, що біля існуючої була «деревянная сего же имени, в 1770 году сгоревшая». На жаль, вченому не вдалось дізнатись, в якому році вона була побудована, але зазначено цікавий факт, що після пожежі церкву відбудували, та внаслідок безвідповідальності будівничих стіни храму обвалились в 1773 р. і тільки 1778 р. він був завершений і освячений [4, с. 306].

Наступним було вивчено Покровський храм. Проаналізувавши роботи Шафонського, Петро Михайлович зробив висновок, що церква розташовувалась неподалік Єлецького монастиря і була побудована в 1764 р. Вивчивши рукописний план міста початку XIX ст., Добровольський знайшов підтвердження цим спогадам [5, с. 351]. В 1837 р. храм був частково закритий, замість нього при Єкатериненському храмі була прибудована дзвіниця і галерея, в якій і розташувалась Покровська церква «на память потомкам о старом Покровском приходском храме» [6, с. 383].

Найбільш ґрунтовно були описані Вознесенський та Варваринський храми. Петру Михайловичу вдалось поспілкуватись зі старожилами, які пам'ятали ці церкви. Також він проаналізував оригінал плану храмів початку XX ст. та навіть їх фото, що збереглись в Історичному музеї Архівної комісії. Багато істориків вели дискусії щодо будівничого Вознесенського храму. Одна з найпоширеніших версій приписує ініціативу побудови Павлу Полуботку. Датою будівництва всі науковці визнають 1783 р. [7, с. 403].

А от Варваринській церкві чернігівські краєзнавці майже не приділяли уваги, тому її історію взявся вивчити Добровольський. Працюючи в Єпархіальному Давньосховищі, він знайшов закладну дошку, на одній стороні якої було вирізьблено такий напис: «Сия церковь в честь и память Великомученицы Варвары в лето 1749 мца июля шестого дня». Вивчаючи інші джерела, історик зазначав, що в 1800 р. вона була перебудована, і її зовнішній вигляд змінився. Щодо точного розташування храмів Петро Михайлович не дає відповіді, так як не може фактами довести ту чи іншу існуючу версію [7, с. 406].

П.М. Добровольський у своїй праці визнавав, що найскладніше було відтворити історію Миколаївського храму. Науковці майже не займались його вивченням, обмежуючись короткою інформацією про розташування церкви «на новому місці» [8, с. 459]. В історико-статистичному описі Чернігівської єпархії наводиться напис на срібній гробниці: «Создася ко храму св. Николая року 1688». Також Добровольський знайшов згадки в Євангеліє московського друку 1781 р., де є такі слова: «...деялось старанием священствующего Григория Долинского на новом месте». Петро Михайлович вирішив відповісти на питання про «нове місце». В роботі Іонікія Галятовського «Скарбниця» він знайшов

таку інформацію: «Петр Моисеевич, черниговский козак Нового Места в 1675 г. был одержим такою же болезнью привели его в монастырь Елецкий...» [8, с. 464]. На основі цієї та іншої згадок краєзнавець зробив висновок, що «нове місце» – це назва частини міста [8, с. 465].

За розпорядженням міського губернатора в архіві губернського правління довго шукали план розташування церкви, але безрезультатно. В історичному музеї Чернігівської губернії Добровольському вдалось знайти рукописний план старої Миколаївської церкви, подарований О. Куракінім. Тож тепер стало відомо, що храм розташовувався на перехресті Гончої та Миколаївської вулиць [9, с. 503].

Увагу Добровольського привернув ще один храм Чернігова – Богоявленський, який практично не вивчався. У фондах історичного музею йому вдалось знайти закладну храмову мідну дошку та проаналізувати 2 написи на ній: один розповідає про дату створення храму (1741 р.), другий – про дату перебудови (1808 р.). Вивчивши план міста 1803 р., було знайдено місце розташування церкви – на перехресті вулиць Гончої та Богоявленської [9, с. 506].

Додатково істориком було уточнено інформацію про Воскресенський, Благовіщенський, Мироносицький та ін. храми [2, с. 210].

Іншим напрямком досліджень церковної історії П.М. Добровольського стало вивчення біографій видатних релігійних діячів. Велика праця присвячена діяльності Преосвященного Філіппа, єпископа Новгородського [14]. Петро Михайлович був особисто знайомий з єпископом, адже разом з ним брав участь у роботі Чернігівської археологічної комісії. Вчений з шаною розповідає про діяння священика на церковному поприщі.

Також Добровольський видав велику кількість праць, присвячених архієпископам Нілу Березовському [1], Феодосію Углицькому [12], Іродіону Жуковському [13], Філарету Гумілевському та ін., багато часу віддав на пошук та аналіз церковних грамот патріарха Адріана архімандриту Єлецкому Феодосію Углицькому [10], царів Іоанна і Петра Олексійовичів преосвященному Феодосію архієпископу Чернігівському [12], інших матеріалів, які раніше не були введені до наукового обігу.

Окремо слід виділити роботи П.М. Добровольського з вивчення історії становлення та функціонування навчальних релігійних установ міста Чернігова. На розсуд громадськості було представлено ряд статей у місцевих періодичних виданнях, присвячених чернігівській консисторії, відкриттю єпархіяльно давньосховища [17] та іншим закладам.

Праці «Об иконостасе Введенской церкви архиерейского дома в Троицком монастыре» [15], «Об Олеговом поле и пещерах Елецкого монастыря» [16], «Старинная епитрахиль» [20], «Чудотворная икона Богоматери Троице-Ильинская Черниговская» та ін. історик присвятив відомим іконам, речам культу та печерам Чернігівщини.

Доробок Петра Михайловича Добровольського становить велику цінність для сучасних науковців, адже охоплює майже всі сфери релігійного життя Чернігівщини.

ПОСИЛАННЯ

1. Добровольский П.М. Архимандрит Елецкий Нил Березовский (1722–1726 гг.) // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии – Чернигов, 1900. – Вып. 3. – Отд. 2 – С. 68–73.
2. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 6. – С. 209–218.
3. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 7. – С. 247–255.
4. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 8–9. – С. 305–307.
5. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 10. – С. 351–355.
6. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 11. – С. 383–385.
7. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 12. – С. 403–408.
8. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 13. – С. 459–465.
9. Добровольский П.М. Где находились старинные, несуществующие ныне, храмы города Чернигова? // П. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 14. – С. 503–510.
10. Добровольский П.М. Грамота Патриарха Адриана Архимандриту Елецкому Феодосию Углицькому о вспоможении Архиепископу Черниговскому Лазарю Барановичу в делах епархиального управления // ЧЕИ. – 1900. – № 3. – Часть неофициальная. – С. 112 – 114.
11. Добровольский П.М. Грамота Святителя Феодосия, Архиепископа Черниговского на продажу места в г. Новгород-Северске протопопу Афанасию Зарудскому // ЧЕИ. – 1901. – № 19. – Часть неофициальная. – С. 676–677.
12. Добровольский П.М. Грамота Царей Иоанна и Петра Алексеевичей Преосвященному Феодосию Архиепископу Черниговскому и Новгородскому, данная в подтверждение прав его на Черниговскую Архиепископию // ЧЕИ. – 1900. – № 8–9. – Часть неофициальная. – С. 258–262.
13. Добровольский П.М. Иродион Жуковский, епископ Черниговский // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии – Чернигов, 1903. – Вып. 4 – С. 5–9.
14. Добровольский П.М. О кончине Преосвященного Филиппа Епископа Новгородского // П.М. Добровольский // Черниговские губернские ведомости. Часть неофициальная. – 1902. – № 2772. – С. 1.
15. Добровольский П.М. Об иконостасе Введенской церкви архиерейского дома а Троицком монастыре // П.М. Добровольский // Труды Черниговского Археологического Съезда в Чернигове под ред. Уваровой. – М., 1911 – Том 3 – С. 88.
16. Добровольский П.М. Об Олеговом поле и пещерах Елецкого монастыря // П.М. Добровольский // Труды Черниговского Археологического Съезда в Чернигове под ред. Уваровой. – М., 1911 – Том 3 – С. 88.
17. Добровольский П.М. Об учреждении епархиального древлехранилища // П.М. Добровольский // ЧЕИ. – 1900. – № 14. – Часть неофициальная. – С. 394–397.
18. Коваленко О. Добровольський Петро Михайлович // Бібліографічний довідник «Українські архівісти». – К., 2007. – Вип. 1 (XIX ст. – 1930-ті рр.). – С. 192–193.
19. Пристайко В. Участь П. Добровольського в роботі Чернігівської губернської вченої архівної комісії // В. Пристайко // Сіверянський архів: Науковий щорічник – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – С. 78–80.
20. Старинная епитрахиль // П.М. Добровольский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1907. – № 20. – С. 694–697.
21. Черненко О.Е. Археологічні дослідження П.М. Добровольського на Чернігово-Сіверщині / О.Е. Черненко, Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 1999. – № 5. – С. 34–40.
22. Черненко О., Ясновська Л. Археологічні дослідження П.М. До-

бровольського на Чернігово-Сіверщині / О. Черненко, Л. Ясновська // Сіверянський літопис. – 1999. – № 5. – С. 34–40.

23. Черниговская духовная консистория (Историческая справка) / П.М. Добровольский // Черниговские епархиальные известия. – 1900. – № 22. – С. 652–657.

24. Ясь. О.В. Добровольський Петро Михайлович / О.В. Ясь // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2: Г – Д. – С. 420.

Федусь Д.М. Церковная история в научном наследии П.М. Добровольского

Статья посвящена вкладу в изучение церковной истории выдающегося краеведа Петра Добровольского. Систематизированы студии ученого, которые касаются религиозного дела Черниговщины.

Ключевые слова: П. Добровольский, храм, религия, краеведение, собор.

Fedus D.M. Church history in a scientific heritage of P.M. Dobrovolsky

The article is devoted to the contribution to the study of the Church history of the outstanding local historian Petro Dobrovolsky. Studio of the scientist that concerns the religious affairs of Chernihiv is systematized.

Key words: P. Dobrovolsky, the church, religion, local history, the cathedral.

20.02.2018 р.

УДК 94(477)+[929.629.73] Ф. Терещенко «191»

В.В. Татарчук

В.О. Константинов

УТОЧНЕННЯ АСПЕКТІВ АВІАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕДОРА ТЕРЕЩЕНКА (1910–ТІ РОКИ). ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

В статті уточнюються деякі аспекти авіаційної діяльності Ф.Ф. Терещенка – організатора одного з перших авіаційних підприємств на території сучасної України, нащадка династії цукрозаводчиків. Розглядаються його участь в громадських авіаційних організаціях (Повітроплавному гуртку Київського політехнічного інституту, Київському товаристві повітроплавання), в організації і діяльності аеропланного заводу в своєму маєтку в с. Червоне, його ділові стосунки з іншими авіаконструкторами. Викладені в статті факти повністю ґрунтуються на першоджерелах.

Ключові слова: авіація, Київський політехнічний інститут, Повітроплавний гурток, Київське товариство повітроплавання, аеропланний завод в с. Червоне, авіаційно-автомобільні майстерні КПІ.

Вихідним пунктом у дослідженні логіки розвитку техніки виступає аналіз взаємодії її з людиною. Тому знайомство з біографією й творчим шляхом конструкторів надає більш повне уявлення про історію розвитку науки і техніки.

Життя і діяльність організатора одного з перших авіаційних підприємств на території сучасної України, нащадка династії цукрозаводчиків Федора Федоровича Терещенка, висвітлена начебто повно як в роботах, при-

свячених власне династії Терещенків [1], так і спеціальних роботах і статтях з історії становлення і розвитку авіації в нашій країні [2; 3, с. 84–86; 4, с. 27–29, 38]. Спеціальні роботи істориків авіації збереглися у вигляді доповідей, але надруковані не були і залишаються невідомими широкому загалу [5, арк. 16.; 6, арк. 2]. Водночас є ціла низка робіт науково-популярного характеру, що повторюють вже усталену інформацію, не особливо посилаючись при цьому на першоджерела [7, с. 87–107; 8, с. 43; 9, с. 57–80], або просто мають суто компілятивний характер з ознаками графоманії і навіть плагіату [10, с. 3–15].

Метою нашої роботи є уточнення аспектів діяльності Ф.Ф. Терещенка в громадських авіаційних організаціях (Повітроплавному гуртку Київського політехнічного інституту, Київському товаристві повітроплавання), заснуванні і роботі аеропланного заводу в своєму маєтку в Червоному, його стосунках з іншими авіаконструкторами, спираючись суто на факти в першоджерелах – архівних і газетних матеріалах.

Джерельну базу дослідження складають документи двох видів: 1) архівні: фонди Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Державного архіву м. Києва, Державного архіву Київської області, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського; 2) періодичної преси: місцеві газети і журнали (газети «Киевлянин», «Киевская мысль» та ін.) і центральні видання (науково-популярні журнали «Автомобильная жизнь и авиация», «Библиотека воздухоплавания», «Воздухоплаватель»).

Авіаційна діяльність Ф.Ф. Терещенка мала дві складові: 1) теоретичну – участь у громадських організаціях, з'їздах; виступи з доповідями; спроби розробок аеропланів самотужки і за допомогою любителів нової галузі техніки, які тільки робили в ній перші кроки; 2) практичну – польоти на куплених за кордоном аеропланах; побудова власних; організація власної авіамайстерні, яка згодом переросла у цілий завод. Ці складові були настільки тісно переплетені між собою і взаємопов'язані, що їх слід розглядати нерозривно одну від одної, в хронологічній послідовності.

Федор Федорович Терещенко народився в Києві 11 листопада 1888 р.¹ в родині дійсного статського радника Федора Артемовича Терещенка і його дружини Надії Володимирівни. 26 листопада того ж року Федора охрестили в Старо-Георгіївській церкві. «Восприемниками» при хрещенні були дійсний статський радник Володимир Володимирович Хлопов і Пелагея Георгіївна Терещенко. Таїнство хрещення здійснював протоієрей Матвій Погоржинський. 9 грудня 1888 р. за постановою Волинських Дворянських Депутатських зборів, підтверджених імператорським наказом, новонароджений був зачислений до роду свого батька і занесений до першої частини родовідної книги дворян Волинської губернії [11, арк. 6–7]. У 1905–1907 рр. Ф.Ф. Терещенко навчався в 1-й Київ-

1. Всі дати до 1918 року наведені за юліанським календарем.